

ОСВІТА

у прифронтових громадах Сумщини

ЗВІТ

ТЕРМІНИ ТА СКОРОЧЕННЯ

ЗЗСО – заклад загальної середньої освіти

ВПО – внутрішньо переміщена особа

НУО – неурядова громадська організація

ІРЦ – інклюзивно-ресурсний центр

ДСНС – Державна служба України з надзвичайних ситуацій

МОН – Міністерство освіти і науки України

ПТСР – посттравматичний стресовий розлад

ООП – особливі освітні потреби

ЗСУ – Збройні Сили України

ОДА – обласна державна адміністрація

ОГС – організації громадянського суспільства

ПТНЗ – професійно-технічний навчальний заклад (також згадується як «профтех»)

DLC – Digital Learning Center (цифровий освітній центр)

TLC – Temporary Learning Center (тимчасовий освітній центр)

FPV-дрон – дрон із функцією керування від першої особи (First Person View)

С-300 – зенітно-ракетна система, що використовується як ракета для ударів

Shahed-136 – іранський дрон-камікадзе, який використовує армія РФ проти України

Цей звіт містить інформацію щодо стану закладів освіти та навчального процесу в прифронтових громадах Сумської області, про виклики, які постають перед адміністрацією шкіл, вчителями, батьками й дітьми. З метою отримання об'єктивної картини поточної ситуації та визначення нагальних потреб загальної середньої освіти в регіоні, 18-19 лютого 2025 року моніторингова місія, організована Благодійним фондом «Схід SOS», відвідала 11 навчальних закладів у населених пунктах Сумської області: Суми, Конотоп, Миколаївка, Путивль, Косівщина, Кролевець, Улянівка, Вільшанка. Також у межах візиту членам моніторингової групи вдалося додатково поспілкуватися з представниками Департаменту освіти і науки Сумської області та Відділу освіти виконавчого комітету Путивльської міської ради. Візит відбувся в межах проекту «Школу вгору: підтримка шкіл Сумської області в покращенні безпеки та психологічного стану учасників освітнього процесу», що реалізує БФ «Схід SOS» за фінансової підтримки Fondation suisse de la Chaîne du Bonheur («Swiss Solidarity»).

Основні завдання моніторингової місії:

- ◆ оцінити стан інфраструктури навчальних закладів;
- ◆ проаналізувати кадрове забезпечення та умови праці освітян;
- ◆ визначити рівень обізнаності з питань безпеки та надання першої психологічної і домедичної допомоги;
- ◆ оцінити безпекову ситуацію в громадах, де функціонують навчальні заклади;
- ◆ вивчити загальну інформації про учнів, зокрема їх кількість у ЗЗСО, поточний психоемоційний стан, відвідуваність школи тощо.

Мета звіту – описати актуальні потреби і виклики, з якими стикаються ЗЗСО регіону, а також розробити відповідні рекомендації для підвищення якості та безпеки освітнього процесу на Сумщині.

ЗАГАЛЬНА ІНФОРМАЦІЯ

Станом на лютий 2025 року в області функціонувало 320 закладів освіти, 57 з яких – опорні. 104 заклади освіти потребують капітального ремонту, адже були пошкоджені російськими військами. Ще 11 шкіл Сумщини вщент зруйновані. Помітною є тенденція до зменшення кількості учнів. Так, у 2022-2023 навчальному році до освітнього процесу долучилися 96 287 дітей, а на початок 2024-2025 навчального року ця цифра знизилася до показника 86 964. Це безпосередньо пов'язано з повномасштабною війною та вимушеним переселенням родин із сім'ями в умовно безпечніші регіони країни та поза її межі.

Наразі в Сумській області навчається **5 956 дітей** ВПО. Під час розмови з очільницею Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації Вікторією Гробою ми дізналися, що велика кількість дітей разом із родинами виїхали з наближених до лінії фронту громад та переселилися вглиб області. Значна частина з них була розміщена в гуртожитках професійно-технічних навчальних закладів, що потребують ремонту і додаткового облаштування: пральними машинами, посудом, технікою і т.п. Як зазначила директорка департаменту:

«Ми створюємо освітні центри з надолуження освітніх втрат, переселяємо людей у гуртожитки, заклади в профтехах і коледжах. У цих гуртожитках потрібно організувати належні умови. Їм і пральні машини потрібні, і посуд. Тому що це все в людей вдома розбито, вони виїжджають, їх евакуюють просто із сумочками».

Загалом статистичні дані освіти по області виглядають так:

Кількість закладів освіти в області	320
Кількість опорних закладів	57
Кількість закладів, що потребують капітального ремонту	104
Кількість учнів на початок 2022 навчального року	96 287
Кількість учнів на початок 2024 навчального року	86 964
Кількість учнів ВПО	5 956
Кількість учнів з інвалідністю	1 961
Кількість закладів освіти, пошкоджених армією РФ	104
Кількість закладів освіти, зруйнованих армією РФ	11

*Інформація надана Департаментом освіти і науки Сумської області

За інформацією Департаменту освіти і науки Сумської області, 75% ЗЗСО наразі укомплектовані необхідними навчальними матеріалами: підручниками, зошитами, дидактичними матеріалами тощо. Опитані під час моніторингового візиту представники шкіл стверджували, що загалом не відчують браку навчальних та дидактичних матеріалів, адже наявність ресурсів у вільному онлайн-доступі спрощує їх використання під час змішаної та дистанційної форм навчання.

Доступ до освіти також забезпечується підвезенням учнів із сільської місцевості та прикордонних громад шкільними автобусами. Наразі 10 305 дітей в області потребують трансферу. Водночас реально ним забезпечені – лише 6 163 дитини (59,8%). Це спричинено, зокрема, додатковими безпечовими ризиками в прикордонні. Армія РФ не дотримується норм міжнародного гуманітарного права і прицільно атакує цивільний транспорт. Помітним є і брак самих автобусів, наразі в області їх налічується 195. 90% з них – у задовільному стані. Для покриття потреб області необхідні ще 42 транспортні засоби.

* Шкільний автобус у внутрішньому дворіку Косівщинського ліцею ім. Лесі Українки

БЕЗПЕКОВА СИТУАЦІЯ В РЕГІОНІ ТА ОБЛАШТУВАННЯ УКРИТТІВ

Безпекова ситуація у відвіданих громадах залишається невизначеною та складною. Обставини життя в Україні, особливо в регіонах, що межують із територією активних бойових дій, створюють надмірне навантаження на всі сфери життя і систему освіти зокрема. Сумська область, зважаючи на своє географічне положення, зазнає особливих труднощів, що впливають на функціонування навчальних закладів. Так, директорка Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації Вікторія Грובה зазначила:

«Це всі наші прикордонні громади – їх 15, і ті, які обстрілюються, але вони не прикордонні».

Через це навчання відбувається виключно в укриттях:

«У Конотоні всі заняття проходять під землею... Ми не дозволяємо дітям виходити наверх».

Прикордонні громади постійно потерпають від обстрілів артилерії, а також від ударів FPV-дронів. У більш віддалених громадах, відвіданих у межах моніторингової місії, ситуація відносно стабільна, проте й ці території регулярно зазнають обстрілів ракетами типу С-300 та дронами-камікадзе Shahed-136. Це підтверджують слова пані Вікторії:

«Якщо школа розташована в зоні постійних обстрілів, то виходити наверх немає сенсу».

Також вона підкреслила, що навіть у відносно безпечних районах постійно лунають тривоги, тому департамент рекомендує навчатися лише в укриттях. Водночас батьки демонструють полярні настрої:

«Є багато заяв від батьків, які хочуть, щоб діти навчалися очно... Але деякі директори кажуть, що батьки навпаки бояться і не відпускають дітей на офлайн».

Отже, навіть віддаленість від кордону не гарантує безпеки навчання, а забезпечення умов для безперервного освітнього процесу вимагає значних зусиль, ресурсів і адаптивних рішень із боку громад та закладів освіти.

Після стабілізації фронту на кордоні Сумської області, деякий час школи працювали офлайн та позмінно, під час тривоги всі мали спускатися в укриття, де навчальний процес продовжувався. Однак із посиленням обстрілів міст і сіл було визначено, що безпека учнів та педагогів є пріоритетом – і місцева влада видала постанову на зміну формату навчання. Так, на момент моніто-

рингового візиту всі заклади освіти перебували на змішаній або дистанційній формі навчання. Лише в одній школі ми бачили приклад, як попри постанову місцевої влади, дітям дозволяли навчатися в приміщенні школи і спускатися в укриття під час тривоги, що було фактичним порушенням.

Після проведення моніторингу ми дізнались, що на початку березня 2025 року від місцевих виконавчих органів влади була подана рекомендація про виведення дітей на офлайн-навчання. Проте не всі вчителі та адміністрації шкіл погодились із цією пропозицією. Загалом ситуація з тим, хто виходить на навчання вирішується відповідно до дозволу, отриманого від батьків або інших законних представників учня чи учениці, а також кількості місць в укритті. Зважаючи на останнє, складаються відповідні графіки виведення класів. Варто зазначити, що за таких обставин перевага надається учням молодшої школи та старших випускних класів.

Зважаючи на вищезазначене, у деяких ліцеях та школах планують додаткові ремонти укриттів для збільшення кількості доступних до навчання в них місць. Так, у Конотопському ліцеї №7 в корпусі, де навчаються початкові класи, адміністрація ставить собі за мету вивести всі початкові класи на очне навчання, а це приблизно 200 дітей. В інших ЗЗСО, як альтернатива, заключені договори з інституціями сусідніх будівель, де є більші або кращі за умовами укриття.

* Частина укриття Конотопського ліцею №7

Крім загроз обстрілів, проблемою регіону є постійні повітряні тривоги, що унеможливають проведення безперервного освітнього процесу. І хоча ця проблема актуальна для всіх областей України, проте в прикордонні тривоги лунають майже на постійній основі. За інформацією сервісу **Air.alarms.in.ua**, що надає актуальну та архівну статистику про повітряні тривоги в Україні, лише в лютому 2025 року, під час моніторингового візиту, пролунало 111 повітряних тривог (всі на рівні області) тривалістю 488,7 години. Найдовша тривала майже 19 годин. Частоту повітряних тривог можна побачити в таблиці і на діаграмах.

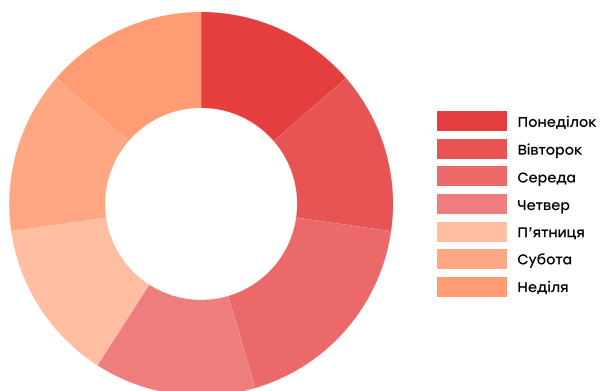
Де? Скільки? Як довго?

Тривоги - 111 (рівня області)	
Райони 5	Середня тривалість 04:40:09
Найдовша 18:56:27 Сумська область 24.02.2025 16:56	Остання 11:49:39 Сумська область 28.02.2025 17:29

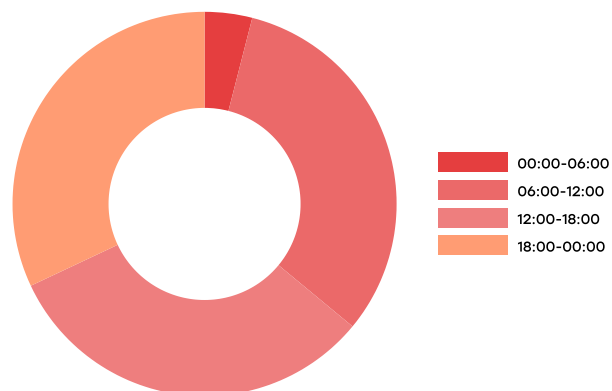
* Інформація з сайту Air.alarms.in.ua

Значна частина тривог лунала в будні дні, а також безпосередньо під час освітнього процесу в школах (з 08:00 до 14:00 з понеділка по п'ятницю).

За днями тижня

За проміжками часу

Погодинно

* Дані із сайту Air.alarms.in.ua

Також за лютий було зафіксовано 19 загроз артобстрілів та 48 повідомлень про вибухи. Після зміни оперативної ситуації на прикордонні й вимушеного відходу ЗСУ з Курщини, загроза просування військ країни-окупанта в бік Сумської області значно зросла. Також, унаслідок посилення обстрілів, було оголошено примусову евакуацію населення з прикордонних громад. За таких умов проведення стабільного та ефективного освітнього процесу є величезним викликом.

У ситуації перманентної загрози в регіоні, укриття, що повинні забезпечувати безпеку всіх учасників освітнього процесу, а часто й усієї громади, здебільшого не відповідають необхідним вимогам. За інформацією Департаменту освіти і науки Сумської області, 95,6% ЗЗСО облаштовані тим чи іншим видом укриття. Проте в більшості відвіданих нами шкіл вони найпростіші й потребують капітального ремонту та дооблаштування.

* Укриття Конотопського ліцею №12

Навіть у тих ЗЗСО, що отримували допомогу для ремонту та облаштування укриттів від місцевої влади, локальних і всеукраїнських НУО, донорів і меценатів, не всі їхні потреби закриті в повному обсязі. Наприклад, подекуди є проблеми з обігрівом приміщень, покриттям підлоги (легкозаймистий лінолеум), системою фільтрації повітря або зі встановленням щитків із матеріалами та засобами для гасіння пожеж.

Помітною (особливо зважаючи на час проведення моніторингового візиту – лютий) залишається проблема обігріву, що є актуальною не тільки в зимовий час, але й восени та повесні. Адже приміщення укриттів (за своїм розташуванням) – напівпідвальні, цокольні або підвальні – отже, частково чи повністю розташовані під землею. Це створює в них відповідний температурний режим. Відтак, єдиним рішенням за браком централізованого опалення, є використання електрообігрівачів. Але стара електрична проводка в укриттях часто не передбачена для високих навантажень системи, що призводить до відключень та загрози займання. Як результат – площа укриття опалюється частково або лише в окремих кабінетах, що не достатньо для створення комфортних та безпечних умов для здоров'я здобувачів освіти і вчителів, які мають перебувати там протягом усього навчального/робочого дня. В одному з укриттів ми бачили газовий балон, який приніс та заправив своїм коштом батько одного з учнів. Цей балон живить теплову гармату, що є ненормальною практикою з точки зору безпеки, але іншого варіанту обігріву в школі немає.

Інша поширена проблема – застаріле меблювання. Так, часто укриття облаштовують старими стільцями, столами, дошками й шафами, у той час як кращі парти, стільці, дошки й техніка залишаються в шкільних класах наземної школи. Припускаємо, що це пов'язано з тим, що укриття – місце доступне для всіх жителів громади, і перенесення коштовного обладнання чи кращих

меблів може бути загрозою для їх пошкодження чи викрадення. Або ж із тим, що вологість та більш прохолодні підвальні та напівпідвальні приміщення можуть шкодити їх стану збереженості. Проте ніхто з адміністрації і вчителів конкретну причину не повідомив.

Також моніторинг зафіксував, що значна частина укриттів потребує додаткового зонування – бракує відокремлених кабінетів. Простори кожного навчального класу поділені екранами для проєкторів, імпрровізованими шторами чи перегородками або розташовані поруч і розділені лише невеликою відстанню. Про якісний навчальний процес в умовах такого зонування говорити важко. Адже діти можуть відволікатися як візуально, так і через шум, голос інших вчителів та учнів, які паралельно обговорюють зовсім інші теми та навчальні предмети.

* Укриття Крелевецької гімназії №2

Виявлені проблеми з матеріально-технічним забезпеченням ЗЗСО не лише створюють некомфортні умови для навчання та праці, але й можуть загрожувати здоров'ю і безпеці учнів та педагогів, призводити до погіршення їхнього фізичного і психологічного стану. Наприклад, незадовільний стан системи опалення може спричинити зростання захворюваності серед дітей. Проблеми з вентиляцією – захворювання дихальних шляхів та задуху в приміщенні. Водночас далеко не всі шкільні укриття обладнані медичними пунктами, а стан наявних викликає низку критичних запитань.

* Укриття Конотопського ліцею №1

Наявна проблема стану та комплектації укриттів виникає, зокрема, унаслідок високої вартості ремонтних робіт та витрат, пов'язаних із закупівлями меблювання і техніки. Наприклад, під час відвідування Сумської ЗОШ №23 ми дізнались, що вартість капітального ремонту найпростішого укриття загальною площею 386 м² становила 4 708 920 грн. В одному з ліцеїв Конотопу нам також повідомили, що достатньо вартісна й підготовка самої проектно-кошторисної документації (наявність якої є обов'язковою умовою для участі в конкурсі на отримання державних субсидій). Водночас фінансування відновлення укриттів найчастіше відбувається з кількох джерел: місцеві бюджети громад, субсидії, донорські кошти. Також під час спілкування з адміністрацією шкіл часто згадувалася державна субвенція на облаштування укриттів. Проте вона має низку обмежень та критеріїв, а також виділяється на конкурсній основі.

Важливо відзначити, що у відвіданих моніторинговою командою громадах, шкільні укриття – це не лише засоби забезпечення освітнього процесу, але й місця переховування для жителів громади під час обстрілів. Представники адміністрацій усіх шкіл зазначили, що за потреби, двері укриття відкриті для всіх, хто цього потребує. Отже, питання забезпечення належних умов в укриттях – це питання безпеки громади загалом.

Щодо освітнього процесу зазначимо, що проблема постійного навчання в укриттях має розглядатися комплексно. Так, заборона на перебування в наземній школі позбавляє дітей доступу не лише до класних, але й інших приміщень. Наприклад, до класів інформатики, кабінету психолога, ресурсної кімнати, спортивної зали, їдальні, медпункту тощо. Водночас контакт між учнями/батьками та освітнім середовищем часто завершується в холі школи. Тут є спеціальні кошики, у яких можна залиши зошити із виконаним домашнім завданням, довідки, заяви й забрати зворотні документи та навчальні матеріали, що вже перевірені вчителями. У холі ж у деяких школах виставляють дитячі поробки та відзнаки з конкурсів. У такий спосіб адміністрація закладів і вчителі намагаються підтримувати відчуття причетності та залученості всіх дітей до освітнього процесу.

* Ящики для обміну навчальними матеріалами та документами в холі Сумської ЗОШ I-III ступенів №23

Унаслідок значних складнощів у впровадженні якісного освітнього процесу в умовах війни та життя в прикордонній області, значна кількість учнів потребує надолуження освітніх втрат. Міжнародними партнерами та національними НУО для школярів створюються цифрові освітні центри (DLC), тимчасові освітні центри (TLC), модульні школи, де вони можуть отримати додаткові знання та компенсувати втрачені. Утім, проблема залишається невирішеною і дедалі поглиблюється.

МАТЕРІАЛЬНО-ТЕХНІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ І СТАН ПРИМІЩЕНЬ

Під час моніторингового візиту проведено детальну оцінку стану інфраструктури відвіданих навчальних закладів. Використовувалися спеціальні чеклісти, які охоплювали аспекти, як-от стан будівель, класних кімнат, санітарно-гігієнічних приміщень, систем опалення та водопостачання, а також наявність та стан укріплень. Було зафіксовано незадовільний стан дахів, вікон і дверей, що призводить до втрат тепла і проникнення вологи. Проблемними були і стани спортивних майданчиків і залів, окремих приміщень в укріпленнях, огорожень тощо.

За інформацією очільниці Департаменту освіти та науки області, у регіоні діють програми підтримки освіти за такими напрямками:

- ◆ облаштування укріплень;
- ◆ харчування учнів початкових класів;
- ◆ протипожежний захист;
- ◆ нова українська школа (забезпечення обладнанням);
- ◆ модернізація харчоблоків;
- ◆ придбання автобусів.

Проте державні кошти, на жаль, не можуть покрити наявні проблеми всіх шкіл України, а субсидія надається на конкурсній основі.

Актуальною залишається проблема автономного електроживлення шкіл під час дистанційного навчання. Через постійні обстріли енергетичної інфраструктури з боку росії це питання значно загострюється. Здебільшого школи частково забезпечені генераторами та іншим обладнанням альтернативного живлення. Часто вони надаються благодійниками та міжнародними донорами. Також на базі окремих ЗЗСО створені Пункти незламності, що слугують потребам усієї громади. Проте забезпечення технічними засобами не завжди вирішує проблему, адже постають питання щодо паливно-мастильних матеріалів і ремонтних матеріалів для їхнього обслуговування. Із відключеннями світла страждає сама ідея дистанційного навчання, адже навіть якщо генератором забезпечено заклад освіти, домівки учнів часто залишаються без електроенергії. Крім того, самі Пункти незламності зазвичай розміщені в приміщеннях шкіл, які не є повноцінно безпечними для тривалого перебування під час тривоги або ракетних атак.

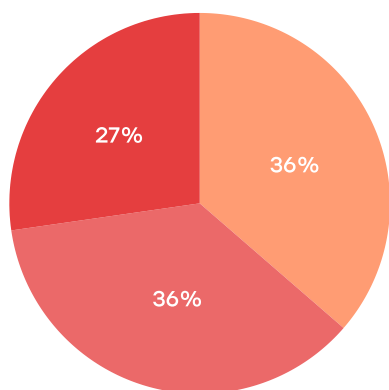
Як зазначила директорка Косівщинського ліцею ім. Лесі Українки пані Вікторія:

«Останнім часом у Пункт незламності майже ніхто не приходить. На початку повномасштабного вторгнення ми тут у підвалі жили – я, заступник, працівники. Щоночі приймали 40–50 людей. Була потреба. А зараз – тиша. Може, троє людей за весь тиждень. Усі, мабуть, уже пристосувалися...».

Учні з-поміж представників вразливих груп населення, що проживають у сільській місцевості, мають ще більше труднощів, як через відключення світла, так і через нестачу самої техніки для навчання. Загалом питання забезпечення технікою

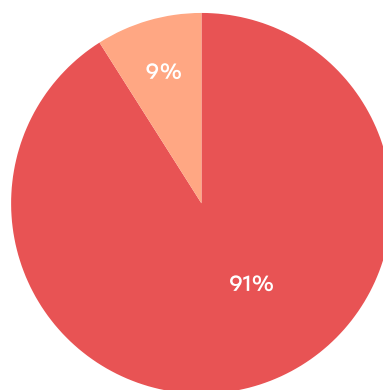
всіх учасників освітнього процесу залишається гострим. Так, у відвіданих під час моніторингового візиту школах, виявлено значну потребу в оновленні обладнання для комп'ютерних класів, а також у забезпеченні вчителів та учнів персональними комп'ютерами і планшетами. І хоча техніка в регіоні надавалася донорами, меценатами та НУО, проте цілком покрити запит таки не вдалося.

Стан комп'ютерного класу

■ Задовільний ■ Радше задовільний
■ Радше незадовільний

Доступ до інтернету

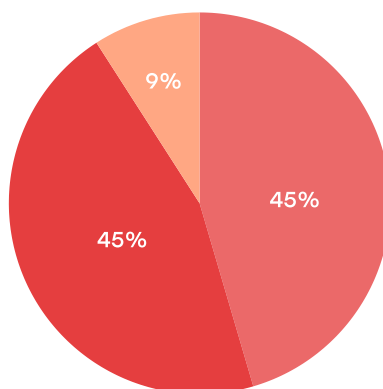
■ Так, стабільний ■ Так, з рідкими перебоями

* Діаграми «Стан комп'ютерного класу» і «Доступ до інтернету»

Усі відвідані нами школи мають туалетні кімнати в приміщеннях, а не зовні, значна кількість із них облаштована і в укриттях. У деяких школах зафіксовано зношеність сантехнічного обладнання, брак повноцінних або ж мінімальних перегородок, засобів гігієни. Директорка Косівщинського ліцею імені Лесі Українки пані Вікторія розповіла:

«Ми вирішили, що купимо станцію, яка перекачує [воду], щоб облаштувати туалет в укритті. А все інше – зробимо самі: перегородки, плитку... бо інакше діти просто не матимуть куди піти під час тривалого перебування в укритті. Це все зробимо власними силами, бо фінансування бракує».

Загальний стан санвузлів

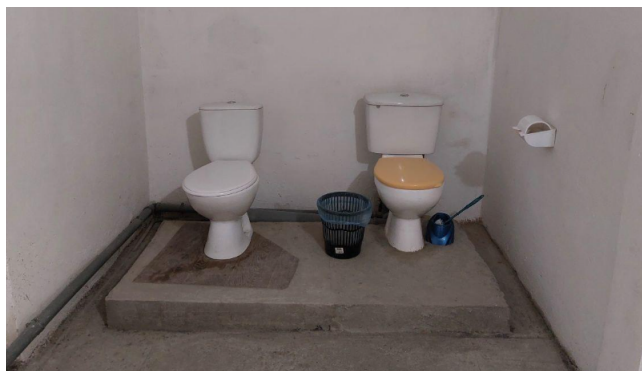
■ Задовільний ■ Радше задовільний
■ Радше незадовільний

* Діаграма «Загальний стан санітарних вузлів»

Зазначене може ставити під сумнів питання гідності, адже порушується мінімальна приватність під час відвідування вбиральні. Також у деяких санвузлах бракувало туалетного паперу й мила, бо, як з'ясувалося, за їх наявність відповідають самі класи, а не школи централізовано.

* Окремі туалетні кімнати Конотопського ліцею №12 та Косівщинського ліцею ім. Лесі Українки

* Окремі туалетні кімнати Конотопського ліцею №7

Проблема, яка наразі турбує адміністрацію більшості шкіл, це політика Міністерства освіти і науки України щодо оптимізації мережі закладів загальної середньої освіти. Це створює дилему: підтримувати малокомплектні школи з обмеженими ресурсами чи вкладати кошти в більш забезпечені заклади, які мають вищі шанси на збереження в системі освіти, більшу кількість учнів, а також можливість надавати дітям комплексні послуги та якісніші умови навчання.

Як зазначила директорка Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації Вікторія Павлівна Грובה:

«Якщо школа має мало учнів – її закриють як самотійну юридичну особу. Але дітей переведуть у найближчу більшу школу. Закон передбачає три рівні: початкові школи (1–4 класи), гімназії (1–9 класи), ліцеї (10–12 класи)... Якщо Верховна Рада не внесе зміни до закону, частина закладів може втратити статус ліцеїв».

Дилема зводиться до вибору між підтримкою вразливих закладів освіти чи школи з вищим потенціалом та можливостями забезпечити якісне навчання.

СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ШКІЛЬНІ ПРИМІЩЕННЯ

Під час розмови з директорами закладів освіти виявлено, що не менш актуальними є питання облаштування класів безпеки, ресурсних кімнат і приміщень для психологічного розвантаження. В усіх відвіданих ЗЗСО тією чи іншою мірою вони діють. Проте їхня комплектація різниться – вона неоднорідна. Це багато в чому залежить від допомоги, наданої міжнародними донорами, локальними та національними НУО. Здебільшого ці приміщення потребують доукомплектації та вдосконалення, адже часто створювалися власноруч із підручних та наявних матеріалів.

Зокрема велику увагу під час моніторингового візиту приділено огляду ресурсних кімнат. Основними завданнями таких просторів є:

- ◆ психологічне розвантаження здобувачів освіти;
- ◆ соціально-побутове орієнтування;
- ◆ формування в учнів навичок самообслуговування;
- ◆ надання індивідуальних та групових психолого-педагогічних корекційно-розвиткових послуг.

Ресурсні кімнати в кожній школі виглядають по-різному. Наприклад, у Путивльській гімназії – це спеціально облаштована модель житлового простору (кімната-квартира), де дитина може відпрацювати побутові навички в умовах наближених до реального проживання у квартирі. У більшості ж інших закладів ресурсні кімнати мали вигляд приміщень із базовими розвиваючими іграми та приладдям. У деяких школах кімната використовується більше як простір для тимчасового усамітнення.

Особливе значення таких кімнат для підтримки учнів з ООП підкреслила директорка школи №23 м. Суми Педяш Наталія Олегівна:

«У нас навчаються діти з особливими освітніми потребами – маємо II інклюзивних класів, і це вже стало для нас нормою. Таких учнів багато, і вони справді потребують відокремленого простору для психологічного розвантаження. Ми планували створити таку кімнату, брали участь у конкурсах від благодійних організацій. Ресурсні кімнати мають бути облаштовані так, щоб допомагати дітям не лише заспокоїтись, а й соціалізуватися, навчатися взаємодії та підтримки».

Отже, ресурсні кімнати відіграють ключову роль у створенні інклюзивного освітнього середовища, де кожна дитина має змогу отримати індивідуальну підтримку, адаптуватися та розвиватися відповідно до своїх потреб.

Деякі ЗЗСО, оглянуті під час моніторингових візитів, також є осередками викладання предмету «Захист України».

* Осередок викладання предмету «Захист України» Конотопського ліцею №1

Від вересня 2024 відбулися зміни у викладанні цього шкільного предмету для старшокласників. Тепер заняття проходять як тренінги, щомісяця. Діти із сусідніх шкіл разом із вчителем прибувають до опорної школи, де відбуваються навчання з домедичної допомоги, володіння зброєю, протидії дезінформації та опанування навичок повітряної робототехніки. Спеціалізовані класи в осередках устатковані відповідними макетами, стендами, спеціалізованим оснащенням.

* Ресурсні кімнати та кімнати психологічного розвантаження Кролевецької гімназії та Косівщинського ліцею

* Ресурсні кімнати та кімнати психологічного розвантаження Миколаївського ліцею та Конотопського ліцею №1

* Класи безпеки Путивльського ліцею №2 та Улянівського ліцею

* Класи безпеки Миколаївського ліцею та Сумської ЗЗСО I-III ступенів №23

Цікавим виявився підхід Сумської ЗЗСО I-III ступенів №23. Так, під час уроків, учням запропонували самостійно створити інтерактивні стенди, щоби прикрасити стіни школи. У такий спосіб діти водночас підвищували знання із застосування сучасних технологій (цифрова та творча компетентності) і з питань

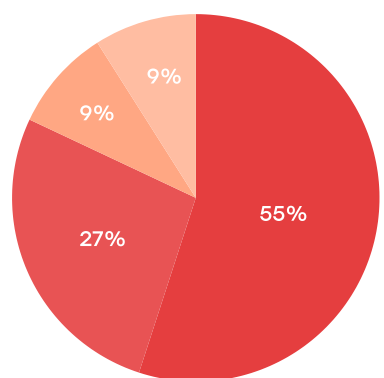
безпеки. Приклади двох робіт, що прикрашають стіни школи, на фото нижче.

* Дитячі роботи, присвячені безпеці, в інтер'єрі Сумської ЗЗСО I-III ступенів №23

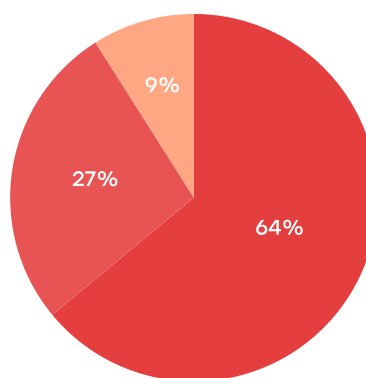
Щодо наявності та стану бібліотечного фонду, то оцінки різнились. В умовах дистанційного навчання та доступності більшості підручників і дидактичних матеріалів онлайн потреба як така значно зменшується.

Загальний стан бібліотеки

■ Задовільний ■ Радше незадовільний
■ Радше задовільний ■ Взагалі незадовільний

Стан бібліотечного фонду

■ Задовільний ■ Радше задовільний
■ Радше незадовільний

* Діаграми «Загальний стан бібліотеки» і «Стан бібліотечного фонду»

Представники адміністрації закладів освіти розглядають бібліотеки як потенційні перспективні хаби й коворкінги для цікавого дозвілля учнів і вчителів у майбутньому. Хоча подібні зміни теж потребуються значних ресурсів.

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ СТАН УЧНІВ І ВЧИТЕЛІВ

Один із ключових викликів для педагогів – це соціалізація та реінтеграція дітей. У Конотопській школі №12 розповіли, що внаслідок браку живого спілкування під час дистанційного навчання, після виходу в офлайн, між учнями часто виникають конфлікти. Додатково ситуація погіршується тим, що на базах шкіл бракує позакласних офлайн-занять і гуртків, майже не організовуються літні табори. Водночас до повномасштабного вторгнення подібні заходи проводилися регулярно. За вимогами навчання і всі позашкільні активності мають проходити в безпечних умовах. Але ні фізичного простору, ні ресурсів для проведення подібних заходів в укриттях, заклади освіти здебільшого не мають. Проте трапляються і винятки. Зокрема, ми зафіксували приклади шкіл, які, маючи краще облаштовані чи безпечніші умови в укриттях (наприклад, протирадіаційні) стають осередками позашкільних інклюзивних або інших гуртків від НУО або ІРЦ.

Адміністрація шкіл та вчителі підкреслили, що в регіон часто заходять різноманітні проекти, що фокусуються на покращенні ментального здоров'я. Діють також спеціальні програми й у самих школах. Проте проблеми, пов'язані зі стресом, тривожністю, ПТСР і виснаженням, які є наслідками війни, настільки актуальні, що потребують постійної уваги і донавчання.

Директорка школи №23 м. Суми Наталія Олегівна наголосила:

«Я і мої вчителі знаємо багато теорії, ми проходили чимало навчань. Але нам не вистачає практичних занять. Коли до мене прийшла учениця, яка під час обстрілу була заблокована на шостому поверсі, а під нею вже не було поверхів, – я зрозуміла, що потребую інструменту, який допоможе й мені, і цій дитині. Бо практика й теорія – це різні речі».

Психологічний стан учнів та вчителів

* Діаграма «Психологічний стан учнів та вчителів»

У Департаменті освіти і науки Сумської області зазначили, що психологічне розвантаження для педагогів – одна з нагальних потреб, а бажаний формат тренінгів – офлайн. Запити серед освітян різняться: деякі вчителі хочуть

на якийсь час просто відволіктись, тобто долучитися до заходів у форматі ретритів. Водночас інші педагоги зазначають, що їм потрібні конкретні інструменти і практичні навички для роботи з дітьми в умовах стресу, тривоги чи ПТСР.

Директорка Департаменту освіти і науки Сумської ОДА Вікторія Грובה наголосила:

«Психологічна підтримка педагогів – зараз найголовніше. Вчителі вже мають великий досвід роботи в змішаному форматі, у дистанційному навчанні. Але зараз найважливіше – запобігання професійному вигоранню. Якщо проводити тренінги, то очно. Багато вчителів хочуть особистого спілкування, можливості поділитися досвідом, почути колег і просто провести час разом».

Не менш важливою залишається тема етики спілкування з військовими, адже в місті біля кордону з рф кількість як демобілізованих, так і діючих військових постійно зростає.

Одним зі способів знімати психологічну напругу та покращувати ментальне здоров'я міг би стати спорт. Але в умовах дистанційного навчання та проведення освітнього процесу в укриттях це практично неможливо. Хоча в деяких школах розказали, що активно взаємодіють із [ГО «Рух Олександра Педана Джуніорс»](#) та отримували від них устаткування й інвентар для занять спортом. Варто відзначити, що саме спортивні майданчики та спортзали згадувалися адміністраціями шкіл як одні з найпроблемніших ділянок, що потребують ремонту й реставрації.

Тому допомога з їхнім відновленням та облаштуванням буде одним із перспективних напрямів діяльності в майбутньому.

КАДРОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ШКІЛ

Моніторинговою місією побіжно було охоплено й питання кадрового забезпечення навчальних закладів, включно з кількістю педагогічних працівників, адміністративного та допоміжного персоналу. Зібрано дані про наявність вакантних посад, кваліфікацію працівників та їхні актуальні потреби.

Загальна кадрова ситуація в освіті регіону стабільна, проте бракує спеціалістів для проведення корекційно-розвиткових занять у ЗЗСО з інклюзивним навчанням. Департамент освіти вказує на потребу вузькопрофільних фахівців і фахівчинь. Зокрема залишаються вакантними місця для 56 олігофренопедагогів, 2 тифлопедагогів, 1 сурдопедагога та 29 реабілітологів.

Рівень володіння цифровими компетентностями вчителі та директори оцінювали переважно як достатній. Під час пандемії коронавірусу шкільна система активно запроваджувала нові методи дистанційної освіти. Адміністрація і вчителі повідомили, що в разі потреби, вони можуть підвищити цифрові компетентності. Наприклад, у Конотопському ліцеї №1 зазначили, що в місті за підтримки міської влади діє Центр професійного розвитку педагогічних працівників. Він відповідає як на запити школи, так і вчителів зокрема, може надати всі необхідні донавчання. Також ми дізнались, що часто в школах учителі інформатики допомагають своїм колегам набути необхідних навичок. Водночас освітяни відчують потребу в додатковому навчанні з підвищення рівня цифрових компетентностей. Адже ця сфера динамічно розвивається і потребує постійного оновлення навичок.

Ще один актуальний запит педагогів – додаткове навчання щодо алгоритму дій у надзвичайних ситуаціях, надання першої домедичної та психологічної допомоги. Під час спілкування з вчителями Сумщини моніторингова місія також виявила, що деякі норми, викладені в шкільних підручниках, не відповідають рекомендаціям практиків, наприклад, ДСНС. Під час проведення безпекового тренінгу для вчителів Сумщини, ми стали свідками такої дискусії: вчителі зазначили, що за попередніми інструкціями, що відображені в підручниках, рекомендованих МОН, очікується, що дитина, знайшовши небезпечний предмет, має промаркувати його місцезнаходження. Водночас фахівці з ДСНС радять уникати подібних дій. Адже на відміну від залишків вибухонебезпечних предметів часів Другої світової війни, які часто є поодинокими, в умовах реалій російсько-української війни, уся ділянка може бути замінованою і дитина, у пошуках предмету для маркування, ризикує постраждати, наштовхнувшись на додатковий небезпечний предмет. Отже, оновлення знань, особливо від фахівців-практиків залишається актуальним. Як і перегляд та оновлення відповідних підручників та методичних матеріалів, які використовують вчителі.

Водночас, моніторингова команда відзначила високий рівень навантаження на педагогічних працівників, особливо в умовах дистанційного навчання та необхідності поєднувати різні формати роботи. Наразі від вчителів очікується виконання багатьох ролей: педагога, ментора, а також фахівця, здатного надати першу психологічну й домедичну допомогу. Як наслідок, опитування представників шкіл виявили наявність стресу та емоційного вигорання, що пов'язано з постійним перебуванням в умовах невизначеності й підвищеної відповідальності за безпеку учнів.

ХАРЧУВАННЯ В ШКОЛАХ

Організація якісного та збалансованого харчування в навчальних закладах є критично важливим фактором забезпечення здоров'я, добробуту та успішного навчання дітей. Реформа системи харчування в закладах освіти, була розпочата в Україні ще у 2020 році за ініціативи першої леді Олени Зеленської. За інформацією на [офіційній сторінці реформи](#), у межах програми передбачено комплекс заходів, метою яких є зміна системи харчування – від норм споживання, технологічних процесів, підходу до закупівлі продуктів, послуг харчування та обладнання харчоблоків до поведінкових аспектів і суспільного сприйняття і розуміння здорового харчування і корисних харчових звичок. У 2021 році презентували меню, розроблене шеф-кухарем Євгеном Клопотенком. Чотиритижневе меню містить 160 різноманітних страв, що сприяють більшому споживанню овочів, фруктів, цільнозернових продуктів та зменшенню кількості солі, цукру й насичених жирів. Передбачалося, що таке меню мало сформувати в дітей здорові харчові звички та покращити їхній раціон. Проте багато представників шкіл висловлювали зауваження щодо практичної реалізації меню шеф-кухаря. Також наразі діє національна програма щодо надання [субвенцій на модернізацію](#) їдалень і харчоблоків у школах та створення опорних кухонь у ЗЗСО.

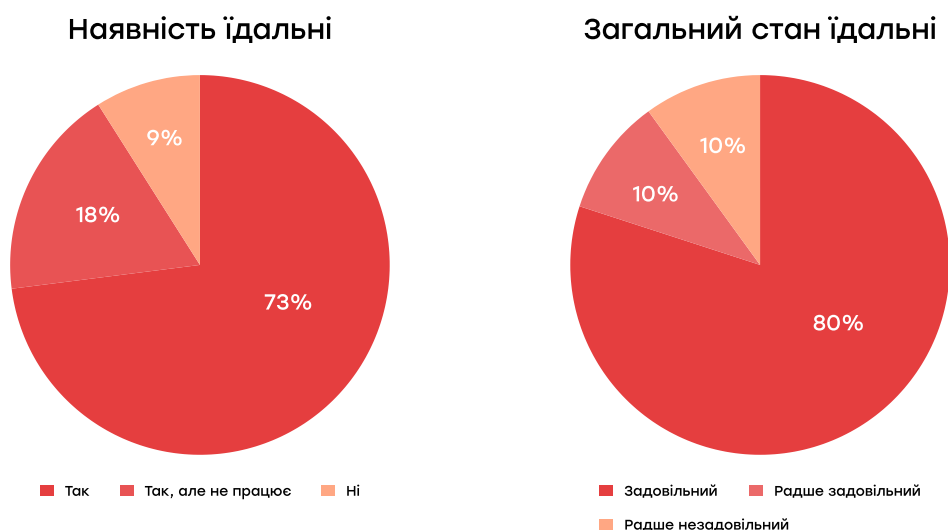

* Їдальні Сумського ЗЗСО I-III ступенів №23 та Ульянівського ліцею

* Їдальні Вільшанського ліцею

Моніторинг закладів освіти Сумської області виявив, що через обмеження харчоблоки та їдальні працюють не в повному обсязі.

*Діаграми «Наявність їдальні» та «Загальний стан їдальні»

Так, у Конотопському ліцеї №1 нам розповіли, що під час повномасштабного вторгнення в них певний час діяв лише буфет, який наразі закритий, бо це економічно не вигідно внаслідок позмінного навчання класів (планують змінити). Здебільшого ж у відвіданих ЗЗСО частою є практика перенесення місць харчування в укриття, де облаштовані спеціальні зони для прийому їжі. Отже, їжа готується в приміщенні їдальні або підвозиться та доставляється учням в укриття.

Винятком став лише один ліцей – там педагоги зважають на безпекову ситуацію і, за умови не оголошеної повітряної тривоги, дозволяють дітям їсти не в укриттях. Учні швидко вибігають у їдальню та спускаються назад (зокрема тому, що вхід в укриття здійснюється безпосередньо зсередини школи, не виходячи на вулицю). Навіть попри це, така практика є швидше вимушеним порушенням настанов.

Цікавою є згадка голови Відділу освіти Путивльської громади, яка зазначила, що в деяких філіях ЗЗСО в селах, наразі оперативно привели до ладу укриття (де це було можливо), щоб діти молодшої школи мали змогу вийти на навчання та отримувати гаряче харчування. Нам пояснили, що в тому регіоні є доволі незаможні сім'ї, для яких навіть це безкоштовне харчування дитини – суттєва допомога.

Варто також відзначити, що всі школи в повній мірі мають доступ до питної води. Регулярно проводяться заміри для визначення її якості та придатності, встановлені необхідні резервуари. Бутильовану воду класи купують собі окремо. Запаси води є і в укриттях.

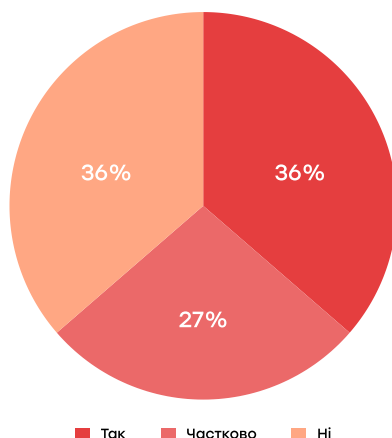
* Резервуари для води та питна бутильована вода в укриттях Сумського ЗЗСО №23
і Конотопського ліцею №7

ІНКЛЮЗИВНІСТЬ

Здебільшого школи мають проблеми з безбар'єрним доступом. Часто він обмежується встановленням пандусів (зокрема і складних) для доступу в укриття. У деяких випадках ще трапляються поручні, які переважно не відповідають критеріям безбар'єрності та незручні у використанні.

Чи пристосований заклад для навчання дітей з інвалідністю
(наявність пандусів, поручнів, кнопок виклику тощо)

* Діаграма «Пристосованість закладу освіти для навчання дітей з інвалідністю»

Водночас доступ переважно забезпечено лише до першого поверху школи. Не в усіх ЗЗСО є кнопки виклику, спеціальне маркування для людей із порушенням зору, дверні пройми доступної ширини та інклюзивні вбиральні. Важливо розуміти, що брак необхідних безбар'єрних умов – це проблема не лише для дітей з ООП, але і їхніх батьків, вчителів, родичів, які можуть повертатися до мирного життя з війни, маючи ті чи інші групи (підгрупи) інвалідності.

* Пандус у дворіку Косівщинського ліцею ім. Лесі Українки й пандус до укриття Конотопського ліцею №1

В одній зі шкіл моніторингова команда зафіксувала некоректну термінологію, яку використовували представники адміністрації та директор. Так, під час розмови, вони постійно вживали слово «інвалід» на противагу коректним варіантам «людина з інвалідністю», «людина із синдромом...», «людина з

порушенням...». Це означає, що наразі в деяких ЗЗСО спостерігається недостатнє розуміння інклюзивності як базового принципу організації освітнього простору.

До успішних практик варто зарахувати допомогу асистентів вчителів, якщо вони працюють із дітьми з ООП. Їхню роботу моніторингова команда мала змогу побачити під час уроку в укритті. Крім того, заклади облаштовані ресурсними кімнатами різної комплектації. За потреби психологи проводять з учнями корекційно-розвиткові заняття.

Один із представників адміністрації, на правах анонімності, повідомив, що наразі помітна тенденція позбавлення дітей статусу інвалідності. Це пояснюється тим, що в результаті, батьки таких дітей втрачають можливість отримати відстрочку по догляду й можуть бути мобілізовані. Хоча ця інформація потребує верифікації, описана тенденція містить ознаки загрози базовим правам дитини.

РЕКОМЕНДАЦІЇ

Звіт містить загальні рекомендації, що сформовані за результатами моніторингового візиту. Серед них: необхідність збільшення фінансування для підтримки закладів загальної середньої освіти, зокрема, для ремонтів та доукомплектування укріплень, підвищення безбар'єрності шкільного простору, створення можливостей донавчання вчителів, розвитку позашкільного дозвілля, облаштування спеціалізованих класів. Також рекомендації щодо підвищення діяльності локальних та всеукраїнських НУО й донорів у сфері запуску та розвитку проектів із підвищення психосоціальної підтримки всіх учасників освітнього процесу. Нижче надані рекомендації стосуються всіх стейкхолдерів освітнього процесу Сумщини, представників місцевих і центральних органів влади, ОГС, донорів, меценатів тощо.

Матеріально-технічне забезпечення:

- ◆ забезпечити виділення цільового фінансування з державного та місцевих бюджетів, а також поглибити залучення міжнародної допомоги для проведення термінових ремонтів і відновлення пошкодженої інфраструктури навчальних закладів, з особливим акцентом на ремонт дахів, вікон, дверей;
- ◆ приділити особливу увагу: системі опалення та вентиляційним системам в укріпленнях, їхньому ремонту та дооснащенню. Забезпечити покращення умов навчання в укріпленнях: належне меблювання та зонування;
- ◆ розробити й реалізувати програму модернізації санітарно-гігієнічних приміщень у навчальних закладах відповідно до сучасних стандартів та гідних умов використання;
- ◆ сприяти оновленню техніки в школах. Зокрема приділити увагу облаштуванню укріплень необхідною кількістю ПК, проєкторів та дошок для інтерактивного навчання;
- ◆ сприяти забезпеченню учнів і вчителів ноутбуками та планшетами для безперебійного навчального процесу, приділяючи особливу увагу особам із вразливих груп населення;
- ◆ збільшити кількість шкільних автобусів для підвезення учнів зі сільських місцевостей.

Кадрове забезпечення:

- ◆ забезпечити педагогічним працівникам можливість регулярного підвищення кваліфікації та професійного розвитку, включно з навчанням із питань використання сучасних технологій в освітньому процесі та особливостями надання першої медичної та психологічної допомоги;
- ◆ забезпечити регулярне підвищення кваліфікації та супервізії для шкільних психологів і соціальних працівників, задля надання якісної психологічної підтримки учням і їхнім батькам;
- ◆ підвищити присутність у регіоні проектів, спрямованих на донавчання

вчителів навичкам першої психологічної та домедичної підготовки;

- ◆ збільшити кількість тренінгів і ретритів для вчителів, що сприяли б їхньому розвантаженню та психоемоційній підтримці в умовах війни.

Підтримка учнів:

- ◆ розвивати та впроваджувати нові програми психологічної підтримки, спрямовані на подолання наслідків травматичних подій та зниження рівня тривожності серед учнів;

- ◆ забезпечити доступ учнів до додаткових освітніх ресурсів та програм, спрямованих на подолання освітніх втрат, спричинених перебоями в навчанні;

- ◆ створювати та розвивати проекти й заходи спрямовані на соціалізацію підлітків, їхню психоемоційну підтримку та розвантаження. Наприклад, у сфері проведення різноманітних таборів як денного, так і цілодобового типу, зокрема на вихідних та канікулах;

- ◆ приділяти особливу увагу спортивним командним змаганням, активностям для відновлення фізичного й ментального здоров'я, підвищення рівня соціалізації дітей.

Забезпечення інклюзивності шкільного простору:

- ◆ облаштовувати школи необхідною кількістю пандусів, поручнів, безбар'єрних вбиралень, кнопок виклику, маркувальних ліній для людей із порушеннями зору;

- ◆ формувати культуру толерантності й чутливої комунікації серед учнів і педагогічного колективу;

- ◆ сприяти створенню і облаштуванню ресурсних кімнат та кімнат психологічного розвантаження.

Координація: сприяти взаємодії між місцевими органами влади, волонтерськими організаціями та міжнародними партнерами для координації зусиль із надання допомоги й підтримки освітній системі регіону.